

SAAMELAISOPETUS OSANA SUOMALAISTA PERUSKOULUA – KIELENVAIHDOKSEN VAI REVITALISAATION EDISTÄJÄ?

Koulun merkitystä alkuperäiskansan ja vähemmistön oman kielen tulevaisuudelle ei voi yliarvioida. Oppivelvollisuuskoululla on tärkeä tehtävä kielen siirtämisessä aktiivisena ja kehittyvänä käyttökielenä uusille sukupolville (*intergenerational transmission*). Koulutuspolitiikka on se yhteiskuntapolitiikan osa-alue, jolla on suurin vaikutus saamelaiten – niin kuin kaikkien kielellisten vähemmistöjen – omien kielten käyttöön, niiden asemaan ja kehittymismahdollisuuksiin. Viime kädessä koulun suomissa alkuperäiskansan kielen oppimismahdollisuuksissa on kysymys koko kansan olemassaolosta ja selviytymisestä. Kieli on yksi keskeisimmistä saamelaisen identiteetin ja omaleimaisuuden perusteista.

Nykyinen peruskoulumme suo jo monenlaisia mahdollisuuksia saamen kielen oppimiseen, mutta jatkaako se edelleen ensimmäisen oppivelvollisuuskoulun, kansakoulun, ajalla alkanutta kielenvaihdoskehitystä vai toimiiko se kielenvaihdoksen vastavoimana, revitalisaation edistäjänä? Käsittelen tässä artikkelissa lyhyesti saamelaisopetusta suomalaisessa koulussa, joka on kuitenkin vain yksi osa saamelaisopetuksen kokonaisuudesta. Naapurimaiden Norjan ja Ruotsin saamelaisopetuksessa on paljon yhtäläisyyksiä, mutta myös paljon eroavaisuuksia verrattaessa Suomen tilanteeseen.¹ Kaikissa näissä kolmessa maassa saamen kieli alkoi saada vähitellen asemaa opetuksessa peruskoulujärjestelmien rakentamisen myötä. Suomessa yhtenäiseen 9-luokkaiseen peruskouluun siirtyminen aloitettiin Lapista 1970-luvun alussa. Norjassa ja Ruotsissa peruskouluun siirryttiin jo 1960-luvun kuluessa.

Peruskoulua edeltäneellä kansakoulun ajalla saamen kielellä ei ollut koulussa vielä minkäänlaista asemaa yhdessäkään Pohjoismaassa. Kansakoulun aikaa on usein luonnehdittu saamelaisten opetushistorian mustaksi ajaksi, jolloin saamelaisväestön kielenvaihdoskehitys käynnistyi voimakkaana. Norjassa toteutettiin 1800-luvun puolivälistä aina toiseen maailmansotaan saakka jyrkkää norjalaistamispolitiikkaa, jonka kohteina olivat saamelaisten lisäksi myös muut kielelliset vähemmistöt. Ruotsissa tuolloin vallalla ollut linjaa on kuvattu suojelevaksi erottelupolitiikaksi, koska yhtä saamelaisryhmää (porosaamelaiset) ja sen kulttuuria pyrittiin suojelemaan samanaikaisesti kun muita saamelaisia tie-

¹ Käsittelen artikkelissani naapurimaista vain tutkimukseni kohteina (ks. lähdeluettelo) olevia Ruotsia ja Norjaa, koska Venäjän mukaan ottaminen olisi monimutkaistanut vertailua ja muuttanut tutkimuksen luonnetta.

toisesti ruotsalaistettiin. Suomessa saamelaisiin suhtauduttiin lähinnä yhtenä suomalaisheimoista. Saamelaisiin kohdistunut kielipolitiikka ei ollut Suomessa yhtä avointa ja julkilausuttua kuin naapurimaissa, mutta konfliktitilanteissa saamelaisia ja saamen kieltä koskevat asenteet tulivat esille ja muistuttivat Norjassa ja Ruotsissa vallalla olleita ajatustapoja.²

Ruotsia voi kuitenkin pitää saamelaisopetuksen edelläkävijämaana historiallisessa mielessä. Maassa nykyisinkin vielä toiminnassa olevien erityisten saamelaiskoulujen juuret ulottuvat aina 1700-luvulle saakka. Ensimmäiset erityisesti saamelaisia varten perustetut koulut olivat nimeltään nomadikouluja (*nomadskolor*), ja ne oli tarkoitettu porosaamelaisten lapsille. Saamen kielen tai saamenkielistä opetusta nykyisessä peruskoulussa saavien oppilaiden määrä on Ruotsissa huomattavan pieni ja oppilaan oikeudet alkuperäiskielensä oppimiseen heikot. Poikkeuksena tästä on mainittava maan pohjoisosissa toimivat kuusi pientä erityistä saamelaiskoulua, joita johtaa oma saamelaiskoulujen hallinto (*Sameskolstyrelsen*).

Saamelaisopetuksen kehittämisen edelläkävijämaana voi puolestaan pitää Norjaa, jossa on peruskoulun aikakaudella toteutettu useita saamen kielen, saamelaisen kulttuurin ja saamenkielisen opetuksen asemaa parantaneita reformeja. Saamelaisopetuksen tilanne ja koulutuspoliittinen asema on kehittynyt Pohjoismaista nopeimmin juuri Norjassa, jossa opetuslainsäädäntö turvaa nykyisin jokaiselle maan saamelaisoppilaalle subjektiivisen oikeuden vähintään oman alkuperäiskielen opetuksen saamiseen peruskoulussa. Myös saamelaisopetuksen erilaiset resurssit (hallinto, opetuksen kehittämishankkeet, opettajakoulutus, oppimateriaalin valmistus ja evaluointi) ovat Norjassa selvästi naapurimaita suuremmat.

Kaikissa kolmessa Pohjoismaassa saamelaisoppilaan oikeudet oman kielensä oppimiseen on turvattu muuta maata paremmin niin kutsutuilla saamelaisuuden ydinalueilla (*váimmusguovllut*, *core areas*). Ruotsissa näinä ydinalueina voi pitää edellä mainittuja saamelaiskouluja (*sámeskuvllat*), Norjassa opetusselliset oikeudet toteutuvat laajimmin saamen kielen hallintoalueen (*sámegielá hálddašanguovlu*) ja Suomessa saamelaisten kotiseutualueen (*sámiid ruovttuovlu*) sisällä.

² Inarissa kirkkoherrana vuosina 1923–1942 toiminut Tuomo Itkonen sai aikaan yhden tällaisen konfliktin ryhtyessään vaatimaan saamenkielisille lapsille oikeutta äidinkielliseen opetukseen. Itkonen kertoo tapahtumista 1930-luvulla teoksessaan *Pippinä ja pappina* (1970). (Aikio-Puoskari 2001: 139–141.)

Opetuksen alkutaival

Saamen kieli mainitaan ensimmäisen kerran Suomen opetuslainsäädännössä vasta peruskoulun toisella vuosikymmenellä, vuosina 1983 ja 1984. Sitä ennen voimassa olleissa säännöksissä mainittiin *lapin kieli*, mutta sillä ei ollut peruskoulussa vielä oppiaineen eikä opetuskielen asemaa.³ Huolimatta kielen ”lain-suojattomasta” asemasta koulussa saamen kielen opetus alkoi vähitellen orastaa ja saamenkielinen alkuopetus (1.–2. lk.) aloitettiin parissa koulussa heti peruskouluun siirtymisen jälkeen.

Opetuksen liikkeelle lähtö liittyi kaikissa kolmessa Pohjoismaassa tapahtuneeseen saamelaisten etniseen heräämiseen ja saamelaisliikkeen nousuun. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksella ja alkavalla saamen kielen yliopisto-opetuksella oli keskeinen rooli 1970-luvun kehityksessä. Yliopiston saamen kielen lehtori Pekka Sammallahti (vuodesta 1973 alkaen apulaisprofessori) opiskelijoineen olivat liikkeelle panevia voimia vuosina 1972–1975, jolloin muun muassa aloitettiin suunnitelmallinen saamenkielinen oppimateriaalityö. Laitoksella toimi tuolloin saamenkielisen oppimateriaalin suunnittelutyöryhmä, jonka ansiosta tarkoitukseen myönnettiin ensimmäinen määräraha, 25 000 markkaa. Saamenkielisen oppimateriaalin valmistamiseen on siitä lähtien osoitettu vuosittain oma määrärahasa valtion talousarviossa.

Vuonna 1979 aloittivat peruskoulunsa ensimmäiset oppilaat, jotka saattoivat käydä ensimmäiset kuusi kouluvuottaan saamen kielellä. Opetusministeriö myönsi saamelaisalueen kunnille 1970-luvun puolivälistä alkaen poikkeuslupia, joiden nojalla oli mahdollista palkata ylimääräisiä saamenkielisiä luokanopettajia. Saamenkielinen opetus on sittemmin laajentunut useampiin kouluihin, mutta vielä 2000-luvullakin valtaosa saamelaisoppilaista käy kouluaan suomeksi ja saa saamen opetusta oppiaineena.

1980-lukua voi pitää saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen kehittämisen vuosikymmenenä, jolloin opetus laajeni niin, että saamen kieltä opetettiin vuosikymmenen lopussa kaikissa saamelaisten kotiseutualueen kouluissa. Saamelaisten kotiseutualue määriteltiin vuonna 1973⁴, ja siihen ovat siitä lähtien kuuluneet Utsjoen, Inarin ja Enontekiön kunnat ja Sodankylän kunnan pohjoisosa. Monet saamen kieleen liittyvät oikeudet on sittemmin sidottu noudatettaviksi kotiseutualueella.

³ Suomen säädöskokoelma SSK 26.6.1970/443, 10§ ja 20§.

⁴ A 824/1973, asetus saamelaisvaltuuskunnasta. Saamelaisvaltuuskunta (*Sámi Parlamenta*) oli Pohjoismaiden saamelaisten ensimmäinen vaaleilla valittu edustuksellinen elin, jonka työtä jatkaa nykyinen saamelaiskäräjät (*sámediggi, sämitigge, sää'mte'gǧ*).

Saamelaisopetuksen asema lainsäädännössä

Vuosina 1983–1984 toteutetun koululakiuudistuksen seurauksena saamen kielen asema opetuksessa oli edelleen tulkinnanvarainen ja epävarma. Saamen kieltä oli uudistuksen jälkeen mahdollista käyttää saamelaisten kotiseutualueella asuvien saamenkielisten oppilaiden opetuskielenä. Saamen kielestä tuli peruskoulussa myös osa äidinkielen oppiainetta. Saamelaisten kotiseutualueella asuvalle oppilaalle voitiin opettaa äidinkielenä saamen ja suomen kieltä. Lisäksi uudistus mahdollisti saamen kielen opetuksen vieraan kielen oppiaineena. Uudistukseen liittyi myös resurssisäännöksiä, mutta mikään opetuslakien säännöksistä ei turvannut saamelaisoppilaalle yksiselitteistä oikeutta oman kielensä oppimiseen koulussa. Säännökset eivät myöskään velvoittaneet opetuksen järjestäjiä saamen kielen tai saamenkielisen opetuksen järjestämiseen. Vuosikymmenen lopulla Norjan Koutokeinossa aloitti toimintansa saamelaisten oma korkeakoulu Sámi allaskuvla, joka on siitä lähtien kouluttanut muun muassa saamenkielisiä opettajia ja ottanut opiskelijoita myös naapurimaista.

Vuosien 1991–1995 koululakiuudistuksissa saamen kieli sai itsenäisen äidinkielen oppiaineen aseman ensin lukiossa (1992⁵), myöhemmin myös peruskoulussa (1995⁶) ja opetuksen erityisresurseja lisättiin. Vuonna 1995 toteutettiin koko maata koskenut kuntien valtionosuusuudistus, jossa saamelaisopetusta ei aluksi muistettu huomioida lainkaan. Seurauksena tästä oli vuosia kestänyt saamelaisopetuksen epävarmuus ja pelko siitä, että kahden vuosikymmenen aikana aikaansaatu kehitys valuisi hukkaan. Saamelaisopetus oli saatu kotiseutualueella hyvin liikkeelle ja opetustilanne oli edistynyt koko ajan pienin askelin.

Vuosikymmenen lopulla (1998) toteutettiin viimeisin opetuslainsäädännön uudistus, jossa uudistettiin sekä toiminnalliset että rahoitukseen liittyvät lait ja yhtenäistettiin peruskoulua, lukiota ja ammatillista koulutusta koskevia säännöksiä.⁷ Tässä uudistuksessa turvattiin myös saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen rahoitus kotiseutualueella ja säädettiin ensimmäinen selkeä saamen opetusta koskeva velvoite, jota opetuksen järjestäjien tulee noudattaa. Opetuslainsäädännön uudistamista edelsivät Suomen perustuslakiin vuonna 1995 tehdyt muutokset, joiden mukaan saamelaisilla alkuperäiskansana on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan ja että saamelaisilla on kotiseutualueellaan omaa kieltään ja kulttuuriaan koskeva itsehallinto. Kulttuuri-itsehallinnon toteuttamiseksi säädettiin samana vuonna myös saamelaisten itsehallintoelimestä, saamelaiskäräjistä (*sámediggi, sämitigge, sää'mte'gǵ*) omalla laillaan.⁸

⁵ SSK 15.5.1992/426.

⁶ SSK 29.12.1994/1448.

⁷ SSK 21.8.1998/628–630.

⁸ SSK 17.7.1995/969; SSK 17.7.1995/973–974. Suomen perustuslainsäädäntö uudistettiin vuonna 1999 ja saamelaisten asemaa alkuperäiskansana koskevat säännökset sisällytettiin myös uuteen lakiin, SSK 11.6.1999/731.

Voimassa olevan perusopetuslain⁹ 10§:n (1 mom) mukaan koulun **opetuskielenä** voi olla myös saame. Saamen kieli ei kuitenkaan ole samassa asemassa kuin kansalliskielet suomi ja ruotsi, jotka ovat koulun virallisia opetuskieliä. 10§:n toiseen momenttiin on kirjattu historian ensimmäinen opetuksen järjestää saamelaisopetuksen osalta yksiselitteisesti sitova säännös. Sen mukaan saamelaiden kotiseutualueella asuvien saamen kieltä osaavien oppilaiden opetus tulee antaa **pääosin** saamen kielellä. Tämä pykälä on edelleen ainoa säännös, joka turvaa selkeästi saamelaisoppilaan oikeutta omaan kieleensä. Säännös ei kuitenkaan koske kaikkia saamelaisoppilaita, koska kaikki eivät ole enää saamenkielisiä eivätkä asu säännöksen edellyttämällä kotiseutualueella. Lisäksi opetuksen järjestämisen tiellä on pula saamenkielisistä opettajista ja oppimateriaalista. Saamenkielisen opetuksen kehittämisen tiellä ovat myös pitkään olleet saamelaiden opetushistorian seurauksena syvälle juurtuneet ennakoasenteet, jotka koskevat yhtä lailla lasten opetuskielivalintoja tekeviä vanhempia, opetusviranomaisia ja päättäjiä.

Perusopetuslain äidinkielen opetusta koskevan säännöksen (12§) mukaan **äidinkielenä** opetetaan oppilaan opetuskielen mukaisesti muun muassa saamen kieltä. Opetussuunnitelman perusteiden (valtakunnallinen normiasiakirja) mukaan saamen kielen opetukseen äidinkielenä liittyy aina myös suomen kieli. Käytännössä oppilaat saavat siten opetusta kahdessa äidinkielen oppiaineessa, mistä huolimatta oppilaalla ei virallisesti voi olla kahta äidinkieltä. Saamen kieltä voidaan nykyisessä peruskoulussa opettaa lisäksi **vieraana kielenä** vapaaehtoisena (1.–6. lk.) ja valinnaisena (7.–9. lk.) oppiaineena, joka tarkoittaa useimmiten noin kahta viikkotuntia.

Saamelaisopetuksen erityinen rahoitussäännös¹⁰ sisällytettiin vuoden 1998 uudistukseen sen jälkeen, kun eduskunta oli edellyttänyt sellaisen rahoitusjärjestelmän aikaansaamista, joka turvaa saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen myönteisen kehityksen jatkumisen. Vuodesta 1999 lähtien voimassa ollut rahoitussäännös on kattanut kotiseutualueella saamelaisopetusta antaneiden opettajien palkkakulut noin 100-prosenttisesti. Muista kustannuksista vastaavat opetusta järjestävät kunnat ja saamelaiskäräjät, joka jakaa valmistamansa saamenkielisen oppimateriaalin ilmaiseksi koulujen käyttöön.

Kotiseutualueen ulkopuolella annettavaa saamelaisopetusta koskevia säännöksiä ei ole perusopetuslaissa eikä -asetuksessa. Tätä opetusta koskee opetusministeriön päätös maahanmuuttajien sekä muun muassa saamenkielisten täydentävään opetukseen myönnettävän valtionavun perusteista.¹¹ Päätöksen mukaan valtionavun myöntämisen perusteena on enintään kaksi opetustuntia viikossa taloudellisesti muodostettua opetusryhmää kohti. Opetusministeriön asettama

⁹ Perusopetuksella tarkoitetaan Suomessa oppivelvollisuuden suorittamiseen tähtäävää opetusta.

¹⁰ SSK 21.8.1998/635, muutos 30.12.1998/1186, 43§ 2 mom.

¹¹ Opm 3.6.2004, Dnro 132/428/2004.

kahden viikkotunnin rajoitus merkitsee sitä, ettei opetuksessa ole mahdollista noudattaa opetussuunnitelman perusteissa asetettuja sisältöjä ja tavoitteita eikä tuntijakoasetuksessa määriteltyjä äidinkielen ja vieraan kielen tuntimääriä. Käytännössä opetusta annetaan näille oppilaille, myös saamea äidinkielenään puhuville, vapaaehtoisena oppiaineena. Lisäksi valtionavun saaminen edellyttää korkeampaa oppilasryhmän keskikokoa kuin kotiseutualueella.

Saamelaiskäräjät on useissa kannanotoissaan (mm. saamelaiskäräjät 28.12.2006) esittänyt saamelaisopetuksen rahoituksen järjestämistä samoin perustein koko maassa, koska saamelaisväestöstä yli 50 % asuu kotiseutualueen ulkopuolella, jossa oman kielen käyttömahdollisuudet ovat muutenkin minimaaliset. Saamelaiskäräjät on kritisoinut ankarasti maan alkuperäiskansan kielen opetuksen rinnastamista maahanmuuttajien omien kielten opetukseen kotiseutualueen ulkopuolella. Saamelaisopetuksen ongelmat moninkertaistuvat kotiseutualueen ulkopuolella, jossa opettajien löytäminen on vaikeaa ja opetuksen järjestäminen edellyttää vanhemmilta tietoisuutta ja sinnikkyyttä asiassa, joka on yleensä kotiseutualueen ulkopuolisissa kunnissa ja kaupungeissa täysin outo.

Saamelaisopetus ja saamelaiset suomalaisen koulun opetussuunnitelmassa

Saamelaisopetuksessa noudatetaan valtakunnallisia opetushallituksen antamia opetussuunnitelman perusteita, jotka sisältävät erityisesti saamelaisopetusta koskevat äidinkielen oppimäärät¹² *Saame äidinkielenä ja Suomi saamenkielisille sekä saamen vieraan kielen lyhyen ja pitkän oppimäärän*. Lisäksi saamelaisopetuksen yleiset tavoitteet määritellään kieli- ja kulttuuriryhmien opetusta koskevassa luvussa (6.1. Saamelaiset). Kohdassa todetaan muun muassa, että ”koulun tulee antaa oppilaille edellytykset terveen itsetunnon kehittymiseen niin, että oppilaat voivat säilyttää saamelaisen identiteettinsä sulautumatta pääväestöön”. Saamelaisoppilaiden opetuksessa tulee säännöksen mukaan ottaa huomioon, että saamelaiset ovat alkuperäiskansa, jolla on oma kieli ja kulttuuri. Saamenkielisen opetuksen tulee muun muassa tukea kasvua aktiiviseen kaksikielisyysyteen, painottaa saamelaisten omaa historiaa sekä saamelaisyhteisön ja perinteiden tunte-
musta.¹³

Saamelaisopetusta koskevat kohdat valtakunnalliseen asiakirjaan valmiste-
teli erityinen saamelaiskäräjien ja opetushallituksen yhteistyössä asettama työ-
ryhmä. Se teki uudistukseen liittyen monia laajempiakin esityksiä, muun muas-

¹² Oppimäärä tarkoittaa kunkin oppiaineen valtakunnallista suunnitelmaa keskeisine tavoitteineen, sisältöineen ja arviointikriteereineen.

¹³ Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, Opetushallituksen määräykset 1–3/011/2004.

sa saamelaisväestön, sen historian ja kulttuurin huomioon ottamiseksi eri oppiaineiden opetussisällöissä kautta maan peruskoulujen. Esitykset eivät menneet läpi, mistä johtuen saamelaiset ovat edelleen lähes näkymättömiä suomalaisen koulun opetuksessa. Seurauksena tästä näkymättömyydestä monet suomalaiset oppimateriaalit sisältävät edelleen hyvin vähän mainintoja saamelaisista, ja nekin usein vahvistavat vanhoja stereotyyppisiä käsityksiä saamelaisista tuntureilla vaeltavina, kodissa asuvina paimentolaisina ja esimodernin ajan kulttuurissa pitäytyneinä ihmisinä.

Vertailukohtana Suomen valtakunnallisiin opetussuunnitelmanormeihin mainittakoon Norjan peruskoulun opetussuunnitelma, joka on vuodesta 1997 alkaen sisältänyt kaikkia peruskoulun oppiaineita koskevat saamelaiset sisällöt, jotka tulee opettaa kaikissa maan kouluissa. Vuonna 1997 voimaan tulleessa opetussuunnitelmauudistuksessa saamelaiset sisällöt olivat erillisenä osana valtakunnallista asiakirjaa, vuonna 2006 valmistuneessa opetussuunnitelmauudistuksessa saamelaiset sisällöt on kirjoitettu suoraan eri oppiaineiden ainesuunnitelmiin.¹⁴ Suomen peruskoulussa saamelainen kulttuuri ja historia kuuluvat edelleen niin kutsuttujen paikallisten erityispiirteiden joukkoon, joita voidaan sisällyttää opetukseen yksittäisten opettajien ja koulujen erityisen mielenkiinnon mukaan. Saamelaisalueen ulkopuolisissa kouluissa, joissa saamelainen kulttuuri ei kuulu paikallisiin erityispiirteisiin, järjestetään opettajien mielenkiinnosta riippuen satunnaisesti saamelaiskulttuurin teemaopetusta.

Saamelaiskäräjät on tehnyt esityksiä myös erityisen saamelaisen opetussuunnitelma-asiakirjan valmistamiseksi saamen kielen ja saamenkielistä opetusta varten. Perusteluina tälle asiakirjalle on muun muassa opetussuunnitelman perusteissa edellytetty saamelaisten omaa kulttuuria, historiaa ja yhteisöä koskeva opetus. Perusopetuslaki (15§) edellyttää koulutuksen järjestäjää laatimaan erillisen opetussuunnitelman saamenkielistä opetusta varten, mutta opetusta järjestävissä kunnissa tämä tehtävä on osoittautunut vaikeaksi yhtenäisten ohjeiden puuttuessa. Tässäkin asiassa mallia on pyritty hakemaan Norjasta, jossa erityinen norjalaisen (kansallisen) opetussuunnitelman kanssa rinnakkainen saamelainen opetussuunnitelma on ollut voimassa vuodesta 1997 alkaen.¹⁵ Saamelaista opetussuunnitelmaa noudatetaan Norjassa kaikissa saamen kielen hallintoalueen kouluissa ja lisäksi kaikissa niissä opetusryhmissä, jotka saavat saamen kielen tai saamenkielistä opetusta ympäri maata. Saamelaisen opetussuunnitelmatyön alkaminen 1990-luvun puolivälissä aloitti saamelaisten ja kirkko-, opetus- ja tutkimusministeriön välillä sekä saamelaisyhteisössä vilkkaan keskustelun, jonka

¹⁴ Samisk innhold i læreplanverket, L97, 14–21; Oversikt over samisk innhold i Kunnskapsløftet, Læreplaner for gjennomgående fag i grunnskolen og videregående opplæring, 2006.

¹⁵ 10-jagi vuoddoskuvlla sámii oahppoplánat / Det samiske læreplanverket for den 10-årige grunnskolen; Gonagaslaš girko-, oahpahus- ja dutkandepartementa / Det kongelige kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet 1997.

päämääränä oli uudistaa peruskoulua siten, että se myös saamelaisten osalta toteuttaa kaikkialla maailmassa oppivelvollisuuskoululle asetettua vanhinta tehtävää: kansallisen kulttuuriperinnön siirtämistä uusille sukupolville.

Saamelaisopetuksen tilanteesta

Saamelaisopetusta annetaan Suomessa tavallisissa peruskouluissa, toisin kuin naapurimaassa Ruotsissa, jossa pääosa saamelaisopetuksesta annetaan erityisissä saamelaiskouluissa. Myös Norjassa on kolme erityistä saamelaiskoulua, mutta suurin osa opetuksesta annetaan sielläkin tavallisissa peruskouluissa.¹⁶ Kouluissa, joissa annetaan opetusta myös saamen kielellä, saamen- ja suomenkieliset opetusryhmät toimivat rinnakkain.

Suomen peruskoulun opetustilanteessa on sekä hyviä että huolestuttavia piirteitä. Huolestuttavista piirteistä merkittävin on saamelaisopetusta saaneiden oppilaiden määrän laskeminen noin sadalla vuoden 1995 jälkeen. Suurimpina syinä laskeviin oppilaslukuihin ovat saamelaisten poismuutto kotiseutualueelta ja lisäksi lapsiluvun ja sen myötä koulunsa aloittavien ikäluokkien pieneneminen. Lapsiluvun pieneneminen saamelaisten kotiseutualueella on johtanut myös lukuisien pienten kyläkoulujen lakkauttamiseen. Ne olivat yleensä saamen opetuksen näkökulmasta ihanteellisia oppimispaiikkoja, koska sukuyhteisö ja oma kulttuuri olivat lähellä ja niitä voitiin hyödyntää myös opetuksessa helpommin. Peruskoulussa ja lukiossa saamelaisopetusta saa kuluvana lukuvuonna (2006–2007) noin 500 oppilasta. Vuonna 1999 voimaan tulleen perusopetuslain ja saamelaisopetusta kotiseutualueella turvaavan rahoitussäännöksen seurauksena saamenkielinen opetus on kuitenkin lisääntynyt sekä oppilaiden että tähän opetukseen käytettyjen opetustuntien suhteen. Saamenkielistä opetusta saa noin 140 oppilasta, jotka ovat kaikki peruskoululaisia.

Edistysaskeleena voi pitää myös onnistuneiden kielenelvytystoimien¹⁷ seurauksena vuonna 2000 alkanutta inarinsaamenkielistä opetusta. Inarin- ja koltansaamenkielistä opetusta annetaan kuitenkin edelleen hyvin pienelle oppilasmäärälle, ja niiden opettajatilanne on pohjoissaameakin heikompi. Koltansaamen

¹⁶ Tietoja Ruotsin saamelaisopetuksesta Internet-osoitteessa <http://www.sameskolstyrelsen.se>, Norjan saamelaisopetuksesta osoitteessa <http://www.skolenettet.no> ja Suomen saamelaisopetuksesta osoitteissa <http://www.samediggi.fi> ja <http://www.peda.net/veraja/saame>; saamelaisopetuksen pohjoismaisesta vertailusta ks. Aikio-Puoskari (2005 a–b, 2006 a–c).

¹⁷ Inarin- ja koltansaamen kieliä on elvytetty muun muassa vuonna 1997 käynnistyneillä alle kouluikäisille tarkoitetuilla kielipesillä (*language nests*), joiden toimintaan saatiin malli Uuden-Seelannin maoreilta. Vuosina 2000–2003 toimi saamelaiskäräjien johtama Saamen kieli- ja kulttuurisiida -projekti, joka oli EU-hanke ja koski myös pohjoissaamen kieltä ja kulttuuria. Inarinsaamen kielipesätoimintaa ovat ylläpitäneet Inarinsaamen kielen yhdistys ja Inarin kunta, ja tukea on saatu muun muassa Suomen kulttuurirahastolta. Tämä toiminta jatkuu edelleen (ks. Olthuis 2003 ja Pasanen 2003).

tulevaisuus näyttää Suomen saamen kielistä kaikkein uhanalaisimmalta, koska alle kouluikäisiä koltansaamea äidinkielenään puhuvia lapsia ei juurikaan ole.

Opetuksen saavutettavuus

Saamelaiskäräjien vuonna 2003 julkaisemien tilastojen (<http://www.samediggi.fi>) perusteella Suomen saamelaisista noin 54 % (4287 henkeä) asui saamelaisalueen ulkopuolella. Alle kymmenvuotiaista lapsista peräti 70 % asui saamelaisalueen ulkopuolella. Voimassaoleva opetuslainsäädäntö ja erityisesti saamelaisopetuksen rahoitusta koskevat määräykset ovat johtaneet tilanteeseen, jossa yli 50 % perusopetusikäisistä saamelaisoppilaista jää kokonaan oman kielen ja omakielisen perusopetuksen ulkopuolelle. Noin 90 % kaikesta saamelaisopetuksesta annetaan saamelaisten kotiseutualueella. Saamenkielistä opetusta ei ole kotiseutualueen ulkopuolella lainkaan ja kielen opetustakin hyvin vähän.

Kotiseutualueen ulkopuolella asuvat vanhemmat ovat viime vuosina lisääntyvässä määrin alkaneet vaatia lapsilleen oman kielen perusopetusta. Vanhemmat ovat olleet huolissaan ennen muuta oman alkuperäiskielensä ja lastensa tulevaisuudesta. Saamelaiskäräjät on kannanotoissaan pitänyt nykyistä tilannetta perustuslain vastaisena ja edellyttänyt valtiolta, että se mahdollistaa saamelaisopetuksen myös kotiseutualueen ulkopuolella ja osoittaa saamelaiskäräjille varoja muun muassa opetuksen saavutettavuuden parantamiseen, tiedottamiseen sekä kehittämis- ja arviointihankkeisiin. Saamelaiskäräjät on saamelaisten vaaleilla valittu itsehallintoelin, mistä huolimatta sillä ei ole juurikaan hallinnollis-poliittisia eikä taloudellisia mahdollisuuksia opetuksen kehittämiseen.

Saamen kielen opetusta on viime vuosina järjestetty kotiseutualueen kuntien ulkopuolella pienessä mitassa (lukuvuonna 2006–2007 yhteensä 42 oppilasta) muutamalla paikkakunnalla. Saamelaiskäräjät ja Saamelaisalueen koulutuskeskus, joka on Suomen ainoa erityisesti saamelaisten ja saamelaisalueen tarpeita varten perustettu toisen asteen oppilaitos, ovat pyrkineet tavoittamaan kotiseutualueen ulkopuolella asuvia saamelaisia ja järjestämään heidän lapsilleen kielen virtuaaliopetusta¹⁸ syksystä 2006 alkaen. Opetus on saatu hyvään alkuun, mutta siltä puuttuvat perusresurssit: virtuaaliopettajat, virtuaalimateriaalit ja saamelaisalueen koulutuskeskukselta lisäksi lupa antaa perusopetusta ja toimia saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Näitä ajankohtaisia ongelmia pyritään ratkaisemaan parhaillaan.

¹⁸ Virtuaaliopetus voi tarkoittaa muun muassa tietokoneen kautta tapahtuvaa verkko-opetusta tai videovälitteistä opetusta.

Kielenvaihdos vai revitalisaatio?

Saamelaisopetukselle on pyritty luomaan edellytyksiä peruskouluajan alusta lähtien. Oppilasmäärät kasvoivat aina 1990-luvun puoliväliin asti. Opetuksen asema lainsäädännössä on kohentunut peruskoulun alkuajoista, saamenkielisen opettajakoulutuksen saaneiden opettajien määrä on kasvanut ja oppimateriaaliakin valmistettu jo useimpiin perusopetuksen oppiaineisiin pohjoissaamen kielellä. Kaikesta tästä edistymisestä huolimatta saamelaisopetuksen tilanteesta on juuri nyt huolestuttavia piirteitä ja kielen asema näyttää entistä uhanalaisemmalta. Itse asiassa tilanne on kaksinainen: samaan aikaan kun saamelaisyhteisössä tapahtuu kielen vahvistumista, revitalisaatiota, ja edistyminen monilla elämänalueilla (mm. nuorisomusiikissa, kirjallisuudessa, tiedonvälityksessä, teatterissa, julkisissa palveluissa ja tutkimuksessa) on kiistatonta, tavoittavat saamelaisopetuksen tarjoamat vaihtoehdot vain alle puolet maan saamelaislapsista ja -nuorista ja näyttää siltä, ettei vastuuta saamelaisopetuksen kokonaisuudesta kannakukaan. Saamelaisten oman parlamentin, saamelaiskäräjien, päätösvalta ja vaikutusmahdollisuudet oman kansansa opetukseen ovat edelleenkin olemattomat. Myöskään saamelaisopetuksen tilanteesta, kehitymisestä ja siinä saaduista oppimistuloksista, oppilaiden kielitaustasta tai opetussuunnitelman perusteissa asetettujen tavoitteiden toteutumisesta ei ole saatavilla luotettavia tietoja, koska saamelaisopetuksen arviointia ei ole käynnistetty. Opetuksen arviointi on Suomessa lakisääteistä, mistä huolimatta saamelaisopetuksen arviointihankkeita ei ole käynnissä eikä arviointiohjelmissä.

Saamen kielen asema suomalaisessa koulussa ja yhteiskunnassa on ollut pitkään heikko, mikä on johtanut muun muassa kielenvaihdoksiin ja saamelaisopetuksen kehittämistä vaikeuttaneisiin ennakkokäsityksiin sekä saamelaisten että valtaväestön keskuudessa. Näkyvimpänä seurauksena kielen heikosta asemasta on oppilaiden heterogeeninen kielitausta tämän päivän koulussa. Osa oppilaista on kaksikielisiä (saame–suomi), osalla oppilaista kielitaitoa on jonkin verran ja osalla ei ole enää saamen kielen taitoa mutta saamelainen identiteetti on säilynyt.

Kaksikielisyystutkijoiden mukaan valtaosa vähemmistöön kuuluvien lasten perusopetuksesta tulisi antaa ryhmän omalla kielellä, jotta lopputuloksena ei olisi alkuperäiskielestä ja -kulttuurista luopuminen ja jotta kaksikielisyys ei merkitsisi vain yhtä vaihetta kielenvaihdoskehityksessä (Hyltenstam & Svonni 1990; Skutnabb-Kangas 2000; Hirvonen 2004: 147; Todal 2004: 101–113). Myös ETYJ:n vähemmistökomissaarin Euroopan valtioille antamissa suosituksissa lähdetään tästä opetusmallista (ETYJ 1996). Monet kielenvaihdoksen läpi käyneistä vanhemmista toivovat koulun elvyttävän lastensa perinteisen kielen taidon. Tähän ryhmään kuuluvat lapset saavat kuitenkin nykyisessä koulussa

saamen kielen opetusta ainoastaan oppiaineena, joka ei tutkimusten mukaan johda aktiiviseen kielitaitoon (Hyltenstam & Svonni 1990; Todal 2004: 106–113; Baker 2001: 138, 194).

Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen asema koulussa on yksi tärkeimmistä saamelaisen kansanryhmän tulevaisuuteen vaikuttavista tekijöistä. Jotta koulu ei jatkaisi kansakoulun aikakaudelta periytynttä kielenvaihdoskehitystä vaan toimisi sen vastavoimana, tulisi saamelaisopetuksen asemaa ja saavutettavuutta ratkaisevasti parantaa lainsäädännön ja opetuksen rahoituksen keinoin. Saamen kielen opetuksesta kotiseutualueen ulkopuolella tulisi säätää erilliskysymyksenä ja mahdollistaa sekä äidinkielen että vieraan kielen opetus koko maassa. Tämän mahdollistamiseksi tulisi virtuaaliopetus ulottaa koko maahan ja säätää jokaiselle saamelaisoppilaalle asuinpaikasta riippumaton oikeus saada vähintään oman kielen perusopetusta.

Saamen kielen tulevaisuuden ja kielellisten ihmisoikeuksien näkökulmasta saamenkielisen opetuksen lisääminen on ratkaisevan tärkeää. Jotta tämä olisi mahdollista, tulisi äidinkielen ja vieraan kielen opetuksen rinnalle rakentaa kolmas kielivaihtoehto niitä oppilaita varten, jotka tulevat aikaisempien vuosikymmenien kieli- ja koulutuspolitiikan seurauksena kielenvaihdoksen läpikäyneistä saamelaisperheistä. Kielivaihtoehdosta tulisi luoda kielenelvytysohjelma, jonka opetusmenetelmänä olisi kielikylpy ja jonka avulla voitaisiin korjata aiemmin opetushistoriassa aikaansaatuja vahinkoja. Tähän pyritään Norjassa parhaillaan valmisteilla olevassa opetussuunnitelmauudistuksessa.

Lähteet

- Aikio-Puoskari, Ulla 2001: *Saamen kielen ja saamenkielinen opetus Pohjoismaissa. Tutkimus saamelaisten kielellisistä ihmisoikeuksista Pohjoismaiden kouluissa*. Juridica Lapponica 25. Rovaniemi: Lapin yliopisto, Pohjoisen ympäristö- ja vähemmistöoikeuden instituutti.
- 2005a: *Sámeoahpahusa sadji golmma Davviriikka vuoddoskuvlavuogadagas*. Gáldu čála 2/2005. Guovdageaidnu: Álgoálbmotvuoigatvuodaid gelbbolašvuodaguovddáš.
- 2005b: *The Education of the Sámi in the Comprehensive Schooling of Three Nordic Countries: Norway, Finland and Sweden*. Gáldu čála 2/2005. Guovdageaidnu: Resource Centre for the Rights of Indigenous peoples.
- 2006a: *Raportti saamelaisopetuksesta Pohjoismaiden peruskouluissa. Pohjoismainen vertailu opetuksen perusedellytysten näkökulmasta*. Inari: Saamelainen Parlamentaarinen Neuvosto & Saamelaiskäräjät.
- 2006b: *Raporta sámeoahpahusas Davviriikkaid vuoddoskuvllain. Davviriikkalaš veardádallan oahpahusa vuoddoeavttuid perspektiivvas*. Anár: Sámi Parlamentáralaš Ráddi & Sámediggi.

- Aikio-Puoskari, Ulla 2006c: *Rapport om den samiska undervisningen i grundskolorna i Norden. En nordisk jämförelse med utgångspunkt i undervisningens grundförutsättningar*. Enare: Samiskt Parlamentariskt Råd & Sametinget.
- Baker, Colin 2001: *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.
- ETYJ 1996 = *The Hague Recommendations regarding the Education Rights of National Minorities*. – http://www.osce.org/documents/hcnm/1996/10/2700_en.pdf.
- Hirvonen, Vuokko 2004: *Sámi Culture and the School. Reflections by Sámi Teachers and the Realization of the Sámi School. An Evaluation Study of Reform 97*. Kárášjohka/Karasjok: Norges forskningsråd & Sámi allaskuvla & ČálliidLágádus. [Käännös vuonna 2003 julkaistusta pohjoissaamenkielisestä alkuperäisteoksesta *Mo sámáidáhttit skuvlla?*.]
- Hyltenstam, Kenneth & Svonni, Mikael 1990: *Forskning om förstaspråkbehärskning hos samiska barn. Språksociologisk situation, teoretiska ramar och en preliminär bedömning*. Rapporter om tvåspråkighet 6, Centrum för tvåspråkighetsforskning. Stockholms universitet.
- Itkonen, Tuomo 1970: *Pippinä ja pappina*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Olthuis, Marja-Liisa 2003: Uhanalaisen kielen elvyttäminen: esimerkkinä inarinsaame. – *Virittäjä* 107: 568–579.
- Pasanen, Annika 2003: *Kielipesä ja revitalisaatio. Karjalaisten ja inarinsaamelaisten kielipesätoiminta*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000: *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* MahWah, New Jersey & London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Todal, Jon 2004: ”Det lappiske Tungemaal til at forstaa”. Ei vurdering av andrespråkfaget som reiskap for språkleg vitalisering. – Vuokko Hirvonen (toim.), *Samisk skole i plan og praksis. Hvordan møte utfordringene i O97S? Evaluering av Reform 97*. Kárášjohka/Karasjok: Norges forskningsråd & Sámi allaskuvla & ČálliidLágádus. [Käännös vuonna 2003 julkaistusta pohjoissaamenkielisestä alkuperäisteoksesta *Sámi skuvla plánain ja praktihkas.*] 101–113.